

Szótévesztések 14 évesek élőnyelvi szövegeiben (folytatás)

BICSKEINÉ ZSULÁN JULIANNA

A dolgozat első részében a lexikai szinten elemezhető szótévesztéseket tárgyaltuk (Nyelvelő I.1. 20-23.p.); a többi hibacsoportot, amelyek alaktani, szintaktikai és frazeológiai szinteken vizsgálhatók, az alábbiakban mutatjuk be.

Alaktani szinten észlelhető jelenségeket 52 esetben tapasztaltunk, ez az összesnek kb. 22 %-a.

E csoportban gyakori jelenség (12 eset, a csoporton belül ez kb. 23 %), hogy a beszélő a köznyelvben megszokott képzett szóalak helyett az **azonos tövet más**, szokatlan vagy oda nem illő **képzővel** látja el. Az ilyen szótévesztésnek egyik jellemző típusa az, ha egyéni szóalakokat látunk-hallunk a szövegben, olyanokat, amelyeknek a művészi nyelvhasználatban erős stílusértékük lenne, de amelyek – mint a dolgozat első részében szereplő példákkal kapcsolatban már utaltam rá – a tanulói élőnyelvben valószínűleg inkább a szókinés hiány miatt jelennek meg. Lássunk néhány példát: „állatgondozó mind a kettő, oda mennék közéjük, de semmi *hajlandozásom* nincs erre”, „az iskolában *húzódzkodó* vagyok”.

Többször előfordul, hogy elvont jelentésű főnévből -s képzővel képzett melléknév áll a szövegben, de ez vagy nem illik oda, vagy a mai köznyelvben nincs is ilyen szó, pl.: „(a felvételire) nagyon nagy *izgalom* *izgalmasan* mentünk, *izgatottan*”, „voltunk az osztállyal kirándulni, de az nem olyan *élményes* volt”, „a kamionozásba nem a tájat kell nézni, hanem *felelősségtudatosan* kell vinnem magam után a terhet”.

A *-ság/-ség* képzős alakok között is akad hibás, amikor ez az elvont jelentésű szó egy másik, hasonlóan elvont helyett áll: „soha nem voltunk *kint*, és nagy *érdekességgel* vártuk”, „szedjek fel pár *kilót*, hogy valami *erősség* is legyen bennem”.

Némely példa igeképzésbeli, igenemhasználati hibákat mutat: „az egész (esemény) egy tengeren *játszik*”, „utána *elrendezkedtük* a szobákat”.

Az **igekötőhasználati hibákat** az igekötő jelentésmódosító és -változtató tulajdonságából kiindulva soroltuk az alaktani hibák közé. Ilyen esetből 13-at találtunk (ez a csoporton belül 25%).

Néha az igekötő nélküli és az igekötős alak felesereléséből következik a hiba, pl.: „letette a kapitányi vizsgát, és így hosszú *lejárati* hajós lett belőle”, „nem szeretném az egyiket jobban szeretni, a másikat meg kevésbé, tehát igazságosan *bánok el* velük”. Más esetekben az igekötő által megjelölt „irány” hibás: „ha nem vesznek fel, akkor *lejáróm* az ötödik évet”, „egy normális lakást keresünk, és abba *fölbátorozn*”. Leginkább azok a mondatok zavarók, amelyekben az igekötő hibás használata az ige jelentését megváltoztatja, vagyis amikor az igekötő képzőszerű funkcióban áll: „volt benn egy ilyen értekezlet, egy ilyen *elbeszélészerű* dolog”.

A következő jelenségesoport, a **szervezetek és vonzatstruktúrák keveredése** csakis a névszói viszonyjelölés vizsgálatára szempontjából kerülhetett ugyanebbe a csoportba, az alaktani hibák közé. Előfordulási adatuk: 27 eset, a csoporton belül ez 52%.

Az e csoportba tartozó valamennyi hibás szóhasználatot az jellemzi, hogy két szinoním jelentésű szókapcsolat egy-egy tagja a mondatban feleserlődik. Közös jellemzőjük az is, hogy szinte kivétel nélkül elvont jelentéstartalom kifejezésére szolgálnak.

Leggyakrabban tranzitív igék tárgyainak felcserélődését tapasztalhatjuk, pl.: „mikor *elvégeztem a pályát*, akkor kimenni külföldre tanulni” (*elvégi az iskolát – elkezd a pályát*). Hasonló jelentésű szerkezetek keverednek még a következő módon: *elvégi az iskolát – leteszi az érettségi/vizsgát, leteszi az érettségit – megszerzi a technikai minősítést, vizsgát letesz/lerak – szakmát megszerz, vizsgát letesz – eredményt ér el, felvételt tesz – felvételt nyer*. Ugyancsak a tárgyak felcserélése látható a következő példában: „szerettem volna nyomozni meg *bűntényeket kibonyolítani?*” (*bűntényt kiderít, kibogoz – valamit lebonyolít*), „*aztán a véleményemet elvontam róla?*” (*véleményt megváltoztat – valami elvonja a figyelmét róla*).

Ilyen keveredésre a határozós szintagmák között is van példa: „*a közösségbe nagyon jól be tudok alkalmazkodni?*” (*beilleszkedik valahová – alkalmazkodik valamihez*), „*a kapcsolata megszakadt, mert nem illettek össze egymáshoz?*” (*összeillik valakivel – illenek egymáshoz*), „*én szívesen érdeklődöm a gépek iránt?*” (*szívesen foglalkozik valamivel – érdeklődik valami iránt*) – ez utóbbi egyúttal példa a redundancia egyik fajtájára is.

A **szintaktikai** (sőt: **szövegtani**) **szinten** tapasztalt hibás jelenségek közé 28 esetet soroltunk be, ez az összesnek 12%-a. E csoportban jól körülhatárolható módon elkülönülnek a körülírások (15 eset, a csoporton belül ez 54%), a redundanciák (7 eset, 25 %), valamint az olyan mondatok, amelyekben egy jelentésmozzanat feleslegesen megkettőződik (6 eset, 21%).

A **körülírás** ezekben a szövegekben mindig szókinshiányos szerkezet, amely egy-egy, a beszélő által nem ismert szót helyettesít, vagy a kialakulóban levő gondolatot rögzíti úgy, hogy csupán a ki nem mondott kulcsszó jelentésmezéjének elemeit sorakoztatja fel. Az előbbi esetre jellemző, hogy metanyelvi megnyilatkozások kísérhetik: pl. „szeretnék egy csinos feleséget, aki tanult, *integrál... inte... nem tudom magam kifejezni, aki tanult*”, „nagyon összebarátkozik Annával a fiú, és a végén őtöle nem olyan közönségesen – hogy mondjam, *nem tudom kimondani?*” (a 2. tagmondatból teljesen hiányzik az állítmány!).

A fenti példák valamely mondatrész kifejezésének nehézségét mutatják, de azt is, hogy a beszélő tisztában van ezzel a nehézséggel. A következő idézetek metanyelvi kifejezések nélkül megfogalmazott körülírások olyan helyzetben, amikor az adatközlő egy-egy fogalomszóval nincs tisztában. Véleményünk szerint a szókinshiánynak ezek a súlyosabb esetei, hiszen még a hiány tudatát sem mutatják. Nézzük a példákat: „mindenki mindenfelé ment, hogy ők már nem maradnak itt tovább” (*a menekül szó sehol nem szerepelt*), „a vár belülről nagyon szép volt, képekkel volt belülről kirakva” (az interjú utáni beszélgetésből derült ki, hogy egy *kiállítás* láttak), „hát a fiúkkal való kapcsolat az csak egy ideig kapcsolat, végeredményben másmilyen kapcsolattá alakul át az egész” (?).

Néha egy-egy fogalomszót úgy ír körül a beszélő, hogy a mondat grammatikailag is nehézkes, olyan szerkezetet alkalmaz, amely a köznyelvben szokatlan: pl.: „nem sikerült nekik teljesen az *övékének tekinteni?*” (a kontextusból kiderült: *megszerezni*), „most is *levéllel kapcsolatba sokat írok*, sok barátnőm van” (valószínűleg *levelez velük*).

Végül álljon itt néhány példa a több mondategységen végighúzódo körülírások közül! Ezek a leglazább, legkevésbé szabatos megfogalmazások; főleg a sokat, de hibásan beszélő gyerekekre jellemzők: „úgy nevelni, hogy nem a rosszra, *meg a jaj ez ennek a gyerekek az ilyen meg olyan lesz?*” (félti valamitől?), „egy feladatot végigcsinálhatok egymagam, *nem az, hogy ötvenen-hatvanan körbeveszünk valamit?*”, „nem túl szigorúan nevelni őket, de nem is olyan elengedve őket, hogy na most, kislám, *neked most mindent lehet, megengeded, törhetsz-zúzhatsz?*” (bizonyára nem akar *engedékeny* lenni; több hasonló témájú szövegben is tapasztaltam, hogy ez a szó hiányzik a gyerekek szókészletéből).

A körülírás fenti példái a szó bizonytalanságát mutatják, a **redundancia** pedig a jelentés bizonytalanságát: a beszélő ilyenkor a fogalomszót követő halmozott mondatrészek vagy tagmondatok segítségével ismétli meg a fogalom szó jelentését. pl.: „*vasdarabból volt az ülése, az, amin ültünk?*”, „*elküldték száműzetésbe, hogy hagyja el az országot, és menjen el máshová?*”, „*érdeklődjenek különböző dolgok iránt, ami tényleg érdeklí is őket?*”.

A redundanciához közel áll – vagy talán azonos is vele – az a jelenség, amikor a szójelentés egy mozzanatát a beszélő külön is kifejezi, bizonyára azért, mert nincs tisztában azzal, hogy az általa használt szó jelentése ezt a mozzanatot is tartalmazza, pl.: „*egy otthoni kis lakásban történik?*” (csak helyiségről volt szó, helyesről nem!), „*a történet eleje úgy kezdődik?*”, „*aki KISZ-tag volt, ilyen ifjúsági KISZ-tag?*”.

Frazológiai szinten a vizsgált mintában 17 eset volt hibás (ez az összesnek 7%-a). Az állandósult szókapcsolatok használatában elkövetett hibák közül viszonylag ritka – mert a vizsgált szövegekben a szólások használata is ritka – az az eset, amikor egy szólás pontatlanul fordul elő, pl.: „nem kukán mennék el az iskolába, szóval tudnám, hogy *mi hol fán terem*”, „lánytestvérem, aki már dolgozik, és *rovására láttam*, ahogy megkapta a fizetését, rögtön vett valamit” (*rovására írta*, elítéli), „most már *annyira fölvitte*, hogy vizsgát is tett” (*annyira vitte – fölvitte* az Isten a dolgát [?]).

Sokkal gyakoribb az a jelenség, hogy a beszélő a mai köznyelvben élő állandó szókapcsolat egyik tagját oda nem illővel (bár szinoním jelentésűvel) helyettesíti; pl.: „annál a férjnél akarok élni, nem akarok több *házasságot szervezni*”, „két év múlva a madárnak *nyoma tűnt*”, „*élményt csináltak* az üdülőknél”, „ne csak újságot olvasson, hanem ő is *kivegye magát* a ház körüli munkából” (e kifejezés a kifejezendő tartalomhoz képest épp ellentétes jelentésű!).

Előfordulnak olyan példák is, amelyekben helyesen szerepel egy-egy állandósult szókapcsolat, csak éppen a beszélő más jelentésben használja őket. Ilyenkor a szövegben a frazeológiai egységnek csupán egyik tagjára van szükség, ám a beszélő a frazéma kényszerítő ereje miatt nem keresi meg mellé a kontextusba illő szót, inkább a teljes „panelt” beilleszti a mondatába, pl.: „ha befejezem az óvónőképzőt, akkor szeretnék *állást foglalni* vagy itt, vagy Csongrádon”, „és nem sikerült őket *szóra bírni*, hogy menjenek el” (rábírn!).

A fent tárgyalt, viszonylag egységes szempontok szerint elemezhető példák mellett a vizsgált mintában előfordultak olyan szótévesztések is, amelyeknek a fenti kategóriákba való besorolása nem látszott célszerűnek: a valóságos nyelvbottlások (7 adat), a divatszavak (7 adat) és a nyelvi panelek (4 adat) alkalmazása. Ezek együttesen a teljes minta 7%-át teszik ki.

A **nyelvbottlás** az élőnyelvnek gyakori jelensége. S bár az ide sorolt példák többnyire más csoportokba is besorolhatók, mégis valószínű, hogy a következő esetekben a szemantikai zavar okozója nem a szókincs hiány, hanem a pillanatnyi tévedés. A vizsgált nyelvbottlások közül azok a leggyakoribbak, amelyekben a téves szó a helyeshez képest csupán egy fonémaeltérést mutat, s hogy mégis jelentéssel bíró szó kerül a szövegbe, annak vélhetőleg az analógiás hatás az oka, pl.: „a film *legédemesebb* pillanata az volt”, „*felkerült*, hogy valamilyen *szakmát tanulok*”, „ha családomban lenne, néha a *hajdani* feleségemmel szeretnék eljutni külföldre”. (E példák után meg kell jegyezni, hogy a vizsgálandó mintába csakis olyan adatokat vettem fel, amelyek a magnetofonos interjúk szövegében tisztán, minden kétséget kizáróan hangzottak el.) Néha a helyestől eltérő, de ahhoz hasonló hangzású szó is bekerülhet nyelvbottlasként a szövegbe, pl.: „kettő gyereket szeretnék, de ezeket nem úgy nevelni, hogy *nyagon* csibészek legyenek, *jómódra* tanítani őket” (bizonyára *jó modorra*), „nem volt fegyverük semmi se, csak *csupa* kéz volt” (másképp is értelmezhető, de lehetséges, hogy *csupasz* kézzel harcoltak – erre vall a kontextus is). Érdekes jelenség az olyan nyelvbottlás, amikor a helyes és a választott szó egyazon szemantikai mezőből való, ám szemantikai jegyeik különböznek, így nem lehet őket szinonimának tekinteni, pl.: (mindkét adat ugyanattól a beszélőtől származik): „Olivia pedig *elveszi* Violának a bátyját”, „Olivia titkon beleszeret Violába, akinek a bátyját *veszi feleségül*”.

A **divatszók** közül némelyeknek a jelentése sokkal általánosabb, mint amit a kontextus megkövetel: pl. „most építkezünk, és ez egy jó *téma*, hogy építkezünk”, „el szeretnék menni (az iskolába), hogy mégis *lerendeződjön*, hogy felvettek vagy nem”, „nem hinném, hogy sikerülne, mert se a fogazatom, de a tanulmányi eredményeim sem *játszanak közre*”. Más mondatokba olyan divatszó kerül, amelyet diákjaink előszeretettel alkalmaznak a különféle kontextusokban, amely tehát univerzális pótszer. Ezeknek a szavaknak az eredeti jelentése csak hosszú „levezetés” után alkalmazható az adott mondatra: pl. „szeretnék sok nyelven megtanulni, olyan öt-hat-hét nyelven, és tényleg olyan, olyan *világi* ember lenni” (biztosan nem a 'profán' jelentésben használja!), „a nyaralásban nagyon sokat *szemvedtünk*, mert nem tudtunk mit csinálni” (unatkozta! De hallani a töprengő, a leckét író, gondosságot, törődést, törekvést tanúsító emberre is azt: mit szenvedsz?). Volt egy olyan divatszó is a mintában, amely a köznyelvitől eltérő szóalkotással keletkezett, s amely több szövegben is felbukkant: „a szomszédokat *ki szoktam idegenl*”.

Szemantikai jellegű hiba a **nyelvi panel** alkalmazása is, hiszen az állandóan visszatérő nyelvi forma jelentése kiüresedik, tartalmasabb kifejezés helyét foglalja el. A konkrét példák helyett álljanak itt azok a panelek, amelyek a vizsgált szövegekben nagyon gyakran kiszorítják a gazdagabb jelentésű megfogalmazásokat: „*sok érdekes dolog*”, „*nagyon érdekes volt*”, „*nekem nagyon megtetszett*”, „*sokat szórakoztunk*”, „*izgatottan vártak*”,

„izgatottak voltunk”. Ezek és az ezekhez hasonló kifejezések a művelt felnőtt nyelvhasználatában bizonyára nem panelként jelentkeznek (bár közhelyek ott is akadnak szép számmal), a vizsgálatban részt vevő 155 gyerektől gyűjtött korpuszban azonban olyan gyakoriak voltak, s jelentésük szinte mindenütt oly mértékben kiüresedett, hogy nem minősíthettük őket teljes értékű jelentést hordozó szavaknak.

A fenti példagyűjtemény a vizsgált szövegekből csupán a fogalomszók szemantikai hibáit, azoknak is csak egy jellemzőnek vélt részét tárgyalja. Ám a tanulók által elkövetett jelentésbeli tévedések más nyelvi jelenségeket is érintenek: főleg a névmások és határozósók használatát. Az e területeken mutakozó vétségek azonban részint nem olyan sokrétűek, mint a fentebb tárgyaltak, részint a nyelvművelő szakirodalomban bőven olvashatunk az ilyen típusú hibákról, ezért e dolgozatban eltekintettünk részletes elemzésüktől.

Végezetül összegzés helyett szóljunk **az elmondottak felhasználhatóságáról!** Minden, az anyanyelve iránt (is) érdeklődő magyartanár gyűjti a fenti példához hasonló szótévesztéseket, „aranyköpéseket”, s egy-egy tanári összefüggésben vagy érettségi találkozón a résztvevők jókat derülnek az ilyen „bakikon”; azt azonban kevesen mérlegelik, hogy ezek a nyelvi hibák, szokatlan, furcsa kifejezések a fejlődőben levő nyelvhasználatnak talán nem is a pillanatnyi zavarát, hanem nagyon is lényeges működési vagy állományi hiányosságát hozzák felszínre. A dolgozat szerzőjének több évtizedes középiskolai magyartanári tapasztalata alapján az a véleménye, hogy a fent tárgyalt jelenségek tipikusak: fényt vetnek a beszélő-író tanulók szóhasználati és mondat/szövegszerkesztési nehézségeire; sőt: ki is jelölik azokat az anyanyelvi képességfejlesztő eljárásokat, amelyeknek tudatos alkalmazásával hatni tudunk az egyén kommunikációs tevékenységére.